

BONDEN — STRYKPOJKEN I JUGOSLAVIEN

Av f. d. mejeriinspektören *EMIL LINDAHL*

På senhösten 1963 företog f. d. mejeriinspektören Emil Lindahl i Kungl. Lantbruksstyrelsen en rundresa i Jugoslavien. Han besökte därvid landets samtliga delrepubliker och ägnade särskilt intresse åt jordbruket och böndernas situation i det kommunistiska samhället, erfarenheter som redovisas i den föreliggande artikeln.

Jugoslavien är sedan gammalt ett utpräglat bondeland. Ända till tiden närmast efter det senaste världskriget spelade jordbruket en dominerande roll i landets ekonomiska liv. Detta illustreras bl. a. av att jordbruksbefolkningen fram till mitten av 1940-talet utgjorde omkring 75 % av den totala befolkningen. Jordbruksarealen, omkring 15 miljoner hektar, var uppdelad i ett par miljoner brukningsdelar, vilka i stor utsträckning brukades enligt primitiva metoder.

Helt naturligt kom bönderna att bilda kärnan i partisanförbanden, som med sådan framgång bekämpade de tyska och italienska ocku-

pationsarméerna under kriget. Så länge detta varade gjorde kommunisterna ingen hemlighet av sitt dominerande inflytande, men de dolde omsorgsfullt sina avsikter visavi socialisering. Detta självfallet med tanke framförallt på bönderna, som traditionellt var konservativa och starkt bundna vid jorden.

Jordkonfiskering

I augusti 1945, alltså bara tre månader efter krigsslutet, kände de kommunistiska ledarna sig emellertid tillräckligt säkra i sadeln, för att utan större risk våga avslöja sina planer. Då utfärdades nämligen en lag om agrarreform och kolonisering, som fick djupgående verkningar för det jugoslaviska jordbruket. Enligt denna lag konfiskerades nästan all jord tillhörig den tyska minoriteten, institutioner m.fl. och även all jord över en tillåten maximiareal av 25 — 35 hektar, som tillhörde enskilda jordbrukare. I kraft av lagen beslagtogs utan någon som helst ersättning över 1,5 miljoner hektar jord från omkring 160.000 jordägare. Denna jord överfördes till en fond, från vilken bl. a. statsäg-

da jordbruk, en motsvarighet till de sovjetryska sovchozerna, skulle komma att organiseras.

Detta var emellertid bara början. Efterhand hårdnade myndigheternas attityd mot bönderna alltmer. Kollektivisering av jordbruket efter sovjetryskt mönster blev en dominerande slogan. De bönder, som ställde sig kallsinniga till kollektiviseringen, utsattes för diskriminering på olika sätt: priserna på deras saluprodukter hölls nere, möjligheten att få kredit försvårades eller rentav omöjliggjordes, deras maskinutrustning konfiskerades och överlämnades till nyinrättade maskinstationer, diskriminerande inkomstskatter infördes. Härtill kom godtyckligt fixerade tvångsleveranser av jordbruksprodukter och förbud mot att ha lejd arbetskraft. Allt i avsikt att förmå bönderna att ansluta sig till kollektivjordbruken, denna jugoslaviska avart av de sovjetryska kolchozerna.

De nämnda tvångsleveranserna skulle fullgöras enligt en progressiv skala, alltefter brukningsdelarnas storlek. För arealer mellan 2 och 3 hektar uppgick de till 10—20 % av skörden och för arealer mellan 3 och 10 hektar 15—55 %.

Motståndare till tvångsleveranserna betraktades av myndigheterna som reaktionärer och behandlades därefter. För underlåtenhet att fullgöra bestämd leverans utdömdes stränga straff. Fängelse och konfiskation av gårdarna, helt el-

ler delvis, kunde bli följden. Jag vill nämna ett exempel från en by några mil söder om Belgrad. Här var en bonde ålagd att fullgöra en större leverans än han mäktade med. Vidare förpliktades han att betala högre skatt än han kunde punga ut med. För sin "underlåtenhet att göra rätt för sig" dömdes han till fyra års fängelse. Fängelsetiden avkortades emellertid till fyra månader. När han efter avtjänat straff återvände hem fann han sin jord konfiskerad och såld.

Trots all diskriminerande och provocerande behandling och trots att medlemskap i kollektivjordbruken medförde många fördelar gick anslutningen dock trögt. I femårsplanen 1947—1951 som var avsedd att skapa en socialistisk industristat av Jugoslavien, hade planhushållarna uppställt som mål, att 50 % av landets odlade jord skulle vara inlemmad i kollektivjordbruken vid femårsplanens slut. Men utvecklingen gick inte efter ritningarna.

Efter konflikten med Sovjetunionen 1948 förnyades ansträngningarna att fösa de motspänstiga bönderna in i de kollektiva fällorna. Regeringen använde härvid all tänkbar psykologisk, politisk, social och ekonomisk påtryckning. Detta hade emellertid endast till följd, att böndernas motstånd hårdnade ytterligare, vilket i sin tur resulterade i minskad produktion och därmed minskat utbud av livsmedel. Utvecklingen gick mot en

akut kris 1951. Denna tvingade de jugoslaviska ledarna till en senkommen och pinsam omvärdering av sin jordbrukspolitik. Ingenting kunde nu längre dölja, att kollektivjordbruken, kommunisthierarkiens skötebarn, hade blivit ett dundrande fiasko. Hösten 1951 upphävdes förpliktelsen för de talrika bönder, som tvingats in i kollektivjordbruken 1949, att kvarstanna minst tre år. Massflykt från dessa kunde stoppas endast tack vare arresteringar eller hot om arrestering. Från ett maximum av närmare 7.000 år 1950 sjönk antalet med varje år till endast 229 i slutet av 1950-talet. Deras markinnehav beräknades då utgöra 1,2 % av den totala arealen.

Regeringens faktiska erkännande av fiaskot kom genom ett dekret i mars 1953. Bönderna tilläts nu lämna kollektivjordbruken och återfå den utrustning och den jord, som de tidigare medfört till kollektiven.

Nytt dråpslag

Bara ett par månader senare var myndigheterna emellertid redo för ett nytt dråpslag mot bönderna. Den 27/5 1953 utfärdades nämligen en lag om jordbrukets jordfond. Denna lag begränsar arealen odlad jord för varje brukningsdel i enskild ägo till högst 10 hektar. I undantagsfall kunde arealen höjas intill 15 hektar, om jorden var mager, såsom exempelvis i bergstrakterna. I kraft av denna lag ex-

proprierades omkring 275.000 hektar mark från i runt tal 66.000 bönder. Som ersättning för jorden har dessa fått räntefria statsobligationer, som kan inlösas efter 30 år.

Jordfondlagen kom att få avgörande betydelse ifråga om äganderätten till jord i Jugoslavien. Av myndigheterna var den bl. a. avsedd att reducera de s. k. kapitalistiska tendenserna i byarna. Detta understrykes t. ex. av innehållet i en skrift, som jag erhöll vid ett besök i regeringsbyggnaden i Belgrad hösten 1963. På tal om påstådda "betydande klassdifferenser bland bondebefolkningen" konstaterar författaren, att "de inkomster bonden kan förtjäna på den areal, han maximalt får förfoga över, är inte så stora, att nämnvärda klasskillnader kan uppstå". Liknande tongångar finner man i en annan skrift, som distribuerats i Sverige. På tal om påbudet att 10 hektar skall vara maximum för bondens markinnehav heter det, att denna föreskrift "eliminerade all fara för utveckling av kapitalism inom jordbruket". Med ohöljd cynism utsäger man nu i klartext, att den befolkningsgrupp, som 15 år tidigare utgjorde 75 % av hela invånarantalet, nu effektivt topphuggits.

År 1947 försäkrade regeringschefen, marskalk Tito, att någon nationalisering av jord icke skulle komma att ske. Ett halvt dussin år senare kom dock jordfondlagen med expropriering och drastisk begränsning av böndernas mark-

innehav. Att en djupt rotad misstro mot regimen därför är allmänt utbredd i bondeleden är fullt förståeligt. Många bönder fruktar, att skapandet av statsjordbruken endast är ett förspel till ytterligare reformer, där deras jord över 5 hektar skulle komma i farozonen. Jugoslaviens bönder har bister erfarenhet av otryggheten i det kommunistiska samhället.

Under mer än ett decennium efter kriget var landets industrialisering i forcerat tempo det grundläggande temat för de styrande. Detta ledde till att brorslotten av alla investeringar hamnade i industrin och att särskilt jordbruket blev styvmoderligt behandlat. Under perioden 1947—1955 erhöjll jordbruket, landets huvudnäring, sålunda endast omkring 7 % av det allmännas investeringar i näringslivet. Först 1956, sedan industrin nått en viss grad av utveckling, "var Jugoslavien i stånd att tänka på investering i jordbruket", som det heter i en av de ovannämnda skrifterna. Att en så orättvis fördelning av investeringarna skulle leda till en svår snedbelastning av folkhushållet var uppenbart. Följderna uteblev inte heller. Jordbrukets produktion sjönk och import av livsmedel i stor skala måste tillgripas. Under åren 1952—1956 steg livsmedelsimporten till en nivå sex gånger högre än under åren närmast före kriget. Den allvarliga situationen, ytterligare förvärrad genom den katastrofalt då-

liga skörden år 1954, tvingade regeringen till en ny omprövning av sin politik gentemot jordbruket. Nu som först nödgades man erkänna betydelsen av den privata sektorn i denna gren av näringslivet. Man införde lättnader ifråga om skatter, priser och kreditmöjligheter. Vidare introducerades ett intimt samarbete mellan bönderna och befintliga kooperativa föreningar, vilka fick ett alltmer breddat verksamhetsfält. Det uppdrogs sålunda åt dem, att bistå bönderna vid skötseln av deras jord, att tillhandahålla nödig maskinutrustning och förse dem med diverse förnödenheter, för att nu nämna några exempel.

Ny giv

Den nya given gav så småningom resultat i form av ökad produktion och relativ förbättring i böndernas ekonomiska situation. Många bönder blev emellertid missnöjda med de höga avgifterna för gjorda tjänster och de låga arrendeinkomsterna för den jord, som ställts till förfogande och annullerade därför avtalen med de kooperativa föreningarna.

I femårsplanen 1957—1961 fick jordbruket en något förbättrad ställning i förhållande till andra näringsgrenar. Förbättringen gällde denna gång inte endast den socialiserade sektorn, som så ofta tidigare, utan även bönderna. Planen räknade bl. a. med ökade investeringar, utbredd användning

av amerikansk hybridmajs och högt avkastande italienskt vete.

År 1959 antogs en lag angående jordens skötsel. Enligt denna kan en bonde tvingas att sälja sin jord till ortens kooperativa förening, om han inte sköter den rationellt, exempelvis beträffande det använda utsådetets kvalitet och mängden tillförd handelsgödsel. I kraft av denna lag har en del jord övertagits av nämnda föreningar.

Trots dessa reformer, vilka otvivelaktigt medfört en viss förbättring i böndernas situation, är de dock styvmoderligt behandlade. Den socialiserade sektorn av jordbruket, alltså statsjordbruken, kollektivjordbruken och de s. k. kooperativa föreningarnas jordbruk, är privilegierad genom subventioner, investeringar, kreditgivning o. s. v. De kan inköpa traktorer och andra jordbruksmaskiner, reservdelar, drivmedel, smörjmedel och handelsgödsel till nedsatt pris. Prisreduceringarna kan uppgå ända till 50 %. Dessa favörer har bl. a. resulterat i att denna sektor, som inte disponerar mer än något över 10 % av landets odlade jord, förfogar över 90 % av hela traktorbeståndet. Den socialiserade sektorn åtnjuter dessutom fördelarna av maximipriser vid leverans av sina produkter, priser betydligt högre än de, bönderna kan tillgodoräkna sig. Vidare har den även i skattehänseende en gynnad ställning. Slutligen kan nämnas, att denna sektor har förhandsrätt

vid köp eller arrendering av jord, som utbjudes av bönderna.

Dessa favörer för den socialiserade sektorn innebär självfallet en grov diskriminering av bönderna. En bonde, som insisterar på att självständigt sköta sin gård utan inblandning från den socialiserade sektorn, är allvarligt handikappad. Han får exempelvis inte köpa en ny traktor eller en ny skördemaskin hur gärna han än skulle vilja. I varje fall fick han inte göra ett sådant nyförvärv för ett par år sedan. Och i regel har han väl inte heller råd till det. Ibland lyckas han komma över ett begagnat exemplar hos en skrothandlare, vilket han med mycken möda sätter i stånd. Till följd av dessa restriktioner är böndernas traktorbestånd, tillsammans omkring 3.500, till största delen av förkrigsmodell. Vissa år har restriktionerna fått till följd, att en stor del av den inhemska lantbruksmaskinproduktionen förblivit osåld, medan en del importerade maskinerna fått kvarstanna i packlårarna, i brist på efterfrågan.

I en skrift från år 1961 omtalas, i ett f. ö. ganska skrytsamt sammanhang, att "jord i Brasilien, Förenade arabrepubliken och Burma plöjes med jugoslaviska traktorer". Samtidigt förmenas landets egna bönder rätten att köpa och bruka dessa maskiner. Detta kan man kalla planhushållning i sin prydno!

Monopol

Böndernas inköpsmöjligheter är sålunda starkt beskurna. Detsamma kan sägas, när det gäller försäljningen av deras produkter. De kooperativa föreningarna har praktiskt taget monopol på uppköpen och bestämmer själv priserna. Endast under förutsättning att bonden bor i närheten av en stad eller ett större samhälle har han någon valfrihet. Han kan då sälja direkt till konsumenten på stadens marknadsplats. De statsgaranterade priserna, som den socialiserade sektorn åtnjuter, är emellertid icke tillämpliga på hans produkter. Överhuvud taget har priserna på jordbruksprodukter kommit på efterkälken i jämförelse med priserna på varor, som bönderna behöver köpa.

För otaliga bönder är likväl marknadsplatsen i närmaste tätort den viktigaste saluplatsen. Detta förklarar de lämmeltåg av häst- eller oxförspända fordon och klövjade hästar och åsnor i närheten av tätorterna, som man inte kan undgå att stöta på, när man färdas på de jugoslaviska vägarna. I många trakter skickar nästan varje bondehushåll en eller två familjemedlemmar till marknaden i närmaste stad varje vecka året runt. De flesta produkterna saluföras i små kvantiteter. En bonde kan fara miljals med en liten last av ved, grönsaker, frukt, en kruka ost, en korg ägg eller några levande höns. En svensk iakttagare kan inte undgå

att reflektera över, vilket oerhört slöseri med tid och arbetskraft, som denna tingens ordning innebär.

Under min vistelse i Belgrad i höstas fick jag en påtaglig illustration till systemets avigsidor. Efter en bussfärd i landsorten var jag till fots på väg till en hållplats för resa till bostaden i en av förstäderna. Jag passerade förbi ett salutorg, där bönderna brukar sälja sina produkter. I skymningen såg jag en del korgar på ett av borden. Detta gav mig anledning att titta närmare efter. Jag såg då ett gammalt par, av allt att döma bondfolk, som hade slagit sig ner på marken, kvinnan under bordet med korgarna och mannen vid sidan om. De hade tydligen kommit till staden redan på kvällen, för att vara säkra på att vara på plats, när affärerna börjar tidigt följande morgon. Och säkerligen hade de inte råd att skaffa nattlogi under tak. Efteråt fick jag bekräftelse på, att min iakttagelse ingalunda hörde till undantagen. Det är ingen sinekur att vara bonde i Jugoslavien.

Under rundresan hade jag tillfällena att konstatera den diskriminerande prissättningen på böndernas saluprodukter. Jag inskränker mig till att relatera ett par exempel. Jag besökte bl. a. ett antal mejerier i skilda delar av landet. I sju mejerier av åtta, i vilka jag erhöll närmare inblick i tillämpad avräkningspraxis, betalades mjölk levererad av bönderna

med ett lägre pris än mjölk levererad av de statliga jordbruken. I det åttonde, beläget i närheten av den ungerska gränsen, uppgavs att man inte gjorde någon åtskillnad med hänsyn till ursprunget. De andra sju mejerierna tillämpade olika metoder för prisdifferentieringen, samtliga med det gemensamma syftet, att bönderna skulle ha sämre betalt för sin mjölk. Prisdifferenserna höll sig inom vida gränser. I det för bönderna mest ogynnsamma fallet betalades "bondemjölken" med ett inte mindre än 65 % lägre pris, än det som betalades för den "statliga" mjölken. I det mejeri, där prisrelationen var minst ogynnsam för bönderna, var skillnaden 11 %.

Det andra exemplet hämtar jag från en by i södra Dalmatien, där jag besökte ett par bönder i ett känt vinodlardistrikt. De omtalade, att den kooperativa föreningen i trakten betalade 30 dinarer pr kg för blå druvor och 15 dinarer för gröna (1 dinar = ca 0,72 öre). Med sådana priser kan det knappast vara någon lysande affär att vara vinodlande bonde i detta land.

Ekonomiska bekymmer

Som synes är inkomstmöjligheterna för bönderna starkt beskurna. Deras utgifter är emellertid höga. Detta gäller alldeles särskilt ifråga om skatterna. Dessa synas vara avvägda så, att de effektivt skall hindra all förmögenhetsbildning. Inkomstskatten till staten be-

stämmer enligt en stark progressiv skala. År 1963 utgick den med 10 % på en inkomst intill 50.000 dinarer och med inte mindre än 40 % på inkomster över 800.000 dinarer. Med en sådan skatteskala är ju möjligheterna till nämnvärd förmögenhetsbildning praktiskt taget obefintliga.

Under samtal med ett par bönder, far och son, i en by i Vojvodina fick jag del av deras ekonomiska bekymmer. Fadern, som var 73 år gammal, talade om att han ända till sommaren 1945 hade omkring 100 hektar jord. Nu har han inte mer än fem hektar kvar. Allt det andra hade staten lagt beslag på utan ersättning. Han var nu tvingad att arbeta, så länge han orkade. Någon folkpension existerar enligt hans uppgift inte för jugoslaviska bönder. Av den lilla inkomst, han lyckas skrapa ihop på sina fem hektar, måste han betala mer än 200.000 dinarer i skatt, medan sonen, som hade ett något större jordbruk, måste punga ut med 280.000 dinarer.

Någon ljusning i den jugoslaviske bondens situation är icke skönjbar. Regimens önskan att stimulera den socialiserade sektorn av jordbruket synes f. n. vara starkare än någonsin och som vanligt torde det bli bönderna, som får sitta emellan. Under sådana förhållanden är det inte förvånande, om många bönder tappat lusten att arbeta vid jorden och överger sina gårdar eller lämnar dem att skötas

av kvinnor och gamlingar. Växande bondeskaror önskar nu avyttra sin jord; den socialiserade sektorn kommer då in i bilden, eftersom den har prioritet vid inköp. I själva verket har jord erbjudits denna sektor i större omfattning, än den förmått inköpa, trots att den beviljats högst betydande bankkrediter för ändamålet.

Ännu hälften

Denna utveckling har givetvis medfört en stark minskning av bondebefolkningens storlek. Från 75 % av landets hela befolkning omkring mitten av 1940-talet beräknades den ha sjunkit till något över 50 % år 1962. Och minskningen fortsätter. Med sina 50 % är dock bondebefolkningen fortfarande landets största befolkningsgrupp. Men dess inflytande står i omvänd proportion till numerären. För bönderna existerar exempelvis

ingen frihet att organisera sig politiskt för att formulera sina mål eller för att försvara sina intressen. I dagens Jugoslavien är intet parti utom det kommunistiska tillåtet och i det partiet är böndernas röst betydelselös. Det enda verktyg, som återstår för dem, är det passiva motståndet. Bonden har blivit strykpojken i efterkrigstidens Jugoslavien.

En västeuropeisk observatör har välgrundad anledning att se med skepsis på utsikterna för Jugoslavians jordbruk, så länge flertalet av näringens utövare diskrimineras och tvingas att leva i ofrihet. En långtgående liberalisering och en generösare inställning från myndigheternas sida synes vara nödvändigt, om jordbruket i detta Balkanhalvöns största och folkrikaste land skall nå en utveckling, som svarar mot dess naturliga förutsättningar.